

CAJETAN TSCHINK AZ URÁNIÁBAN*

A Kármán-filológia egyik legjelentősebb eredménye volt, amikor 1971-ben Némédi Lajos kimutatta, hogy *A' Kincsásó* című novella, amelyet többen Kármán egyik legjobb műveként interpretáltak, pontos, szövegű fordítás.¹ Az elbeszélés fordítás volta sejtés-ként persze már régebben fölmerült: Császár Elemér a németből fordított művek között tartotta számon, bár az ismeretlen eredetűek közé volt kénytelen besorolni;² Szinyei Ferenc és Gálos Rezső is egyértelműen fordításnak mondta, bár a forrást egyikük sem nevezte meg.³ A szöveg eredetijét Némédi – igen meggyőzően – Cajetan Tschink *Der Schatzgräber* című elbeszélésében találta meg. Az irodalomtörténészt – tanulmányából kitetszően – nem az eredeti kötet vezette nyomra, hanem egy akkor frissen megjelent osztrák prózaantológiában fedezte fel Tschink novelláját.⁴ Érdekes azonban, hogy Némédi megdicséri az Uránia szerkesztőit, amiért ilyen jó érzékkel választottak a német író kötetéből: „A választás szerencsés voltát kell dicséernünk a kötet [ti. Tschink kötete – Sz. M.] többi darabjainak ismeretében is. Az egyik pl. »Die nächtliche Erscheinung« címen, erősen Schiller hatása alatt, egy német herceg körüli papi mesterkedést leplez le, a másik »Der verwandelte Zwerg« címen arról szól, hogy egy csúf, gazdag törpe egy fiatal lányt szellemidézéssel és varázslással hogy hálóz be, hogy a megfélemlített házasságra kényszerítse. Az első túlságosan speciális német téma lett volna, a másik túlságosan hosszú, kissé elnyújtott. A kincsásó mindkettőnél áttekinthetőbb szerkezetű, pregnansabb, hatásosabb.”⁵ Eltekintve egyelőre attól, hogy a két novella cselekményének ismertetése nem teljesen pontos, ez a – nyilvánvaló filológiai érdemhez képest persze mellékes – megjegyzés komoly tévedést tartalmaz, s mindennél jobban árulkodik a Kármánra szűkített

* A tanulmány anyaggyűjtésében a bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíja és személy szerint Ujváry Gábor igazgatóhelyettes támogatása volt segítségemre.

¹ NÉMEDI Lajos, *Kármán József „A kincsásó” című elbeszélésének forrása*, ITK, 1971, 481–488.

² CSÁSZÁR Elemér, *Deutsche Elemente in der ungarischen Dichtung des 18. Jahrhunderts*, klny., Südost-Forschungen [Leipzig, 1941], 157. Itt jegyezném meg, hogy korábban György Lajos viszont egyáltalán nem utalt az Uránia szövegeire, amikor áttekintette az 1772 és 1836 közötti években németből fordított műveket: LUDWIG GYÖRGY, *Die Übersetzungen deutscher Romane und Erzählungen in der ungarischen Literatur (1772–1836)*, Ungarische Jahrbücher [Berlin–Leipzig], 1928, 52–86.

³ SZINYEI Ferenc, *Kármán József és az Uránia névtelenjei*, klny., Bp., 1924, 29; GÁLOS Rezső, *Kármán József*, Bp., 1954, 109. Gálosnak ezt a megállapítását WÉBER Antal a kötetéről szóló recenziójában kétségbe vonta, védelmezve a novella eredetiségét: WÉBER Antal, *Gálos Rezső: Kármán József* [recenzió], MTA I. OK, 1955, VII, 184. Ezt a vitát Némédi idézett cikke végérvényesen eldöntötte.

⁴ Némédit feltehetőleg a következő kiadás vezette nyomra: *Dichtung aus Österreich, Prosa*, I. Theilband, Hrsg. Robert MÜHLHER, Wien, 1969, 82–100.

⁵ NÉMEDI, *i. m.*, 487–488.

szakirodalmi tradíció torzító hatásáról. Ugyanis az a Tschink-novella, amelyet Némedi itt túlságosan elnyújtottnak minősít, s amelynek le nem fordításáért megdicséri a szerkesztőket, benne van az Urániában. A folyóirat legterjedelmesebb (!) közleménye, amelynek a címe *Az által-változott Törpe*, éppen ennek a Tschink-szövegnek a fordítása, csak mivel G...i betűjeggyel volt jelezve, soha nem jelent meg újabb kiadásban, a Kármán-kötetekbe értelemszerűen bele sem került.⁶ Azaz Cajetan Tschink *Wundergeschichten* című kötetéből két elbeszélést is átvett az Uránia: *Az által-változott Törpe* az első számban kezdődött, a másodikban folytatódott, *A' Kintsásó* pedig a harmadikban volt olvasható. Ilyenformán Cajetan Tschink szövege nélkül nem jelent meg egyetlen száma sem a folyóiratnak.

Ez az Uránia számára olyannyira fontos szerző mindmáig nem részesült monografikus feldolgozásban. Életrajzának legfontosabb tényeit nem fölösleges tehát összefoglalni. Cajetan Tschink 1763-ban született Bécsben. Karmelita szerzetes lett, majd kilépett a rendből; Bécsben élt íróként, majd Jénába utazott filozófiát tanulni.⁷ Visszatérte után, 1793-ban az olmtüzi liceum filozófiatanára lett⁸ és haláláig, 1809-ig ezt a tisztséget töltötte be. Írói munkássága professzori ténykedése alatt gyakorlatilag megszűnt.⁹

Cajetan Tschink forrásul használt, 1792-es kötete összesen öt novellát tartalmazott.¹⁰ A könyv címét (*Wundergeschichten sammt den Schlüsseln zu ihrer Erklärung*) az magyarázza, hogy az elbeszélések mindegyike egy rejtélyre épül, amelyre a szereplők csak irracionális magyarázatot tudnak adni. A novellák többségének végén aztán – már a cselekményen kívüli írói eszközként – egy levél epilógusszerűen átértelmezi a korábbi elemeket, s így a korábban misztikusnak tűnő események egy ravasz manipuláció, megtévesztés következményeivé minősülnek át.¹¹ A cím két kulcsfogalma (*Wunder*, illetve

⁶ G.i. *Eggy Tsuda Történet. Az által-változott Törpe (Zwerg). Gróf H...I-né Írásából*, Uránia, I, 20–100; II, 1–22; a forrása: Cajetan TSCHINK, *Wundergeschichten sammt den Schlüsseln zu ihrer Erklärung*, Wien, 1792, 257–383. Császár Elemér a novellát a németből fordított, ismeretlen eredetű művek közé sorolta: CSÁSZÁR, i. m., 157.

⁷ Ebből az időszakból származik Wieland hozzá intézett levele is (Weimar, 1792. szept. 30.): Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung 8/90–5.

⁸ A katedra megpályázásáról számol be két fennmaradt levelében (Tschink an Franz Paul Freiherr von Herbert, Wien, 1793. nov. 18., ill. dec. 14.): Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung 130/1–8, 130/1–9.

⁹ Életrajzát lásd a róla készült nekrolóiban: *Annalen der Literatur und Kunst des In- und Auslandes*, 1810, Erster Bd., 145–146.

¹⁰ Az Urániába lefordított két szövegen kívül a következőket: *Die verdoppelte Nonne. Auszug aus den hinterlassenen Handschriften eines Mönchs*; *Die nächtliche Erscheinung. Aus einem Briefe des Prinzen A** von S** an den Grafen Bell*ore*; *Die Hexe. Aus den Akten ihres Prozesses*.

¹¹ Ez a megállapítás nem érvényes a *Die nächtliche Erscheinung. Aus einem Briefe des Prinzen A** von S** an den Grafen Bell*ore* és a *Die Hexe. Aus den Akten ihres Prozesses* című novellákra: az előbbiben nincsen ilyen típusú megoldás, a másodikban pedig egy – csattanószerűen előadott – vallomás fedi föl a titkot. Tschink novelláinak részletesebb értelmezését az is szükségessé teszi, hogy a korabeli osztrák prózairodalom monográfiusa, Leslie BODI (azaz Bodi László) semmi figyelmet nem szentelt ennek a kötetnek, éppen csak megemlítette: Leslie BODI, *Tauwetter in Wien. Zur Prosa der österreichischen Aufklärung 1781–1795*, Frankfurt am Main, 1977.

Schlüssel) a két típusú magyarázatra utal; bár a novellák hatásmechanizmusa arra alapozódik, hogy a csoda lehetőségét a végső racionalitás teljesen fölszámolja.

Ezt jól példázza a *Die verdoppelte Nonne* című elbeszélés, amelyben egy katolikus pap a narrátor. A novellában egy Ottilia nevű lány apáca lesz, miután azt mondja a kolostorban, hogy polgári származású és protestáns családból való, a szülői házat pedig katalizálása miatt kellett elhagynia. A papnak azonban megvallja, hogy valójában régi, katolikus nemesi família sarja, és a családját azért hagyta el, mivel apja nem akarta a szerelmével kötendő házasságát, sőt máshoz kívánta kényszeríteni. Útközben azonban megtámadták őt és kedvesét. Mivel szeretőjét, Siegfriedet holtnak vélte, ezért emlékei elől a zárdába menekült. Most viszont – a vallomás idején – a portásfülkéből, ahol portásként szolgál, megpillantotta a férfit. Siegfried ekkor levelet is írt neki, amelyet a lány átad a papnak. A pap azt tanácsolja – és ebben igyekszik közbenjárásával segíteni is –, hogy legyen úrrá a szerelmén és szakítson Siegfrieddel.

Ezután évek telnek el; közben a pap megismeri Ottilia bátyját is, aki meglátogatja testvérét a zárdában.

Az egyik hajnalban aztán nagy riadalom támad a kolostorban, mert Ottilia utcai ruhában állít be. Az apácák úgy veszik, hogy megpróbált elszökni, de azonnal visszatért; ő viszont azt állítja, hogy két évig távol volt. Senki sem hisz neki, varázslónak tartják, amikor bizonyítékként bemutatja hosszú haját, amelyet egy nővér két hónapja vágott le. A pap segít rajta: a csodát a zárdá Mária-képének tulajdonítja, noha tudja, hogy ez hazugság. Az igazságot azonban hiába szeretné megtudni, Ottilia hallgat.

Ismét évek telnek el. Ottilia beteg lesz, s haldoklik; halála előtt átad egy levelet a papnak.

A novellának itt van a fordulópontja: eddig tartott a misztikus, transzcendens magyarázat, ám a levél már a racionális, igaznak tételezett, végső változatot tartalmazza. Ez teljesen ki is tölti az elbeszélés kereteit: a levél utolsó szava a novella utolsó szava is egyben, mindenféle kommentár és reflexió hiányzik ehhez a magyarázathoz.

Eszerint pedig Ottilia nem tudott és akart Siegfrieddel szakítani; olyannyira, hogy a férfi többször felkereste, s miután a Mária-kép előtt örök hűséget fogadtak egymásnak, végül teherbe is ejtette. Az apáca a szégyentől csak úgy tudott megszabadulni, hogy Siegfried szölt Ottilia bátyjának, aki aztán elintézte: titokban Ulrike, Ottilia ikertestvére vegye át addig a szerepét a zárdában, amíg a gyermek megszületik.

A csel sikerül: Ottilia és Ulrike helyet cserélnek. Csakhogy útközben, hazafelé meghal a fivér, a gyermek pedig holtan jön a világra. Ottilia alig tudja kiheverni a kettős csapást. Mire felépül, annyira megszokja a szabad életet, hogy már nem is akar visszamenni a kolostorba. Ulrikének azonban van egy vőlegénye is, Gulderich, aki ekkor távol van; Ottilia Ulrike nevében levelez vele, sőt a birtokon is kiadja magát Ulrikének. Gulderich, akinek visszatérését csak két év múlva várták, hamarabb megérkezik, s mivel Siegfriedet saját menyasszonya csábítójának hiszi, leszúrja a férfit. Ottilia ezután – mindent elvesztve – lelkiismeretfurdalásból helyet akar cserélni Ulrikével; meg is szervezik az akciót. Csakhogy miután az ikertestvére kiszabadult a zárdából, ő és vőlegénye nem mennek el a fogadóba, ahol Ottilia várja őket; így a lány vaktában indul be a kolostorba, ahol botrányt is okoz a megjelenése. Míg ő azt hiszi, valaki elárulta, voltaképp saját magának lett az

árulója. Ezt azonban a pap segítségével sikerült elsimítani. Végül nem maradt más hátra neki, mint csöndesen várni a halált.

Ez a hosszasabban ismertetett novella sokat segíthet abban, hogy az Urániában szereplő másik két írásnak – sőt Tschink egész kötetének – jellegzetességeit jobban felmérjük. *Az által-változott Törpe* bonyodalma akörül forog, hogy egy fiatal lány férjhez megy egy gazdag, törpenövésű grófhhoz – azért, mert különböző csodálatos események meggyőzték arról, hogy jövendő férjének nem ez az igazi alakja: hanem ő voltaképp az a daliás fiatalember, akivé egyszer átváltozott. Férje azonban a házasság után soha nem jelenik meg abban a vonzó férfitestben; a feleségszerzés megtévesztésre és szerepcserére épített tervét pedig az a levél tárja föl, amelyet F-né asszony, a lány korábbi nevelője hagy hátra, mielőtt elutazna. Sőt a férj halála után jelentkezik is az egykori fiú, akibe a lány annak idején rögtön beleszeretett, s megerősíti a levél állításait. Ezek után az ifjú özvegy megbocsát a férfinak és férjhez is megy hozzá.

A' *Kintsásó* történetéből elegendő talán annyit felidézni: a novella arról szól, hogy a gazdag és fősvény lovag gyámleánya miképpen fog össze kedvesével, s miképpen csalják ki – a kincsásásról szóló misztikus történet segítségével – a pénzét, hogy aztán feltűnés nélkül elszökhessenek és összeházasodjanak. Mindegyik novella azonban ugyanarra a hatásmechanizmusra épül: a narrátor által jó darabig meg nem kérdőjelezett, nem ironizált, hitelesnek tűnő, irracionális magyarázatot az elbeszélés egy bizonyos pontján egyszer s mindenkorra érvénytelennek minősíti egy olyan utólagos értelmezés, amely a cselekmény összes korábbi elemével képes elszámolni. A todorovi terminológia szerint voltaképp a *különös* jelenségéről lenne szó, hiszen a természetes és természetfeletti okok egyaránt képesek magyarázni az eseményeket; csakhogy itt a kétféle megközelítésmód egymás után jelentkezik, nincsen tehát az olvasó számára lehetőség a kettő közötti választásra: a befogadói aktusból hiányzik ez az ingadozás. Tschink novellái ezért csak látszólag fantasztikusak: voltaképp az egyetlen lehetséges igazság elleplezésének, majd föltárulásának folyamatáról van szó. Az ehhez alkalmazott hatásmechanizmus abban az esetben lesz kevésbé működőképes, ha a narrátor figurája azonosnak bizonyul a megtévesztett főszereplővel (*Az által-változott Törpe*), hiszen ebben az esetben az utólagos elbeszélés reflexív értékelő szólama szervesül keveredik a csodahit töretlenségét fönntartani kívánó egyidejű szemlélettel. Az egyes szám első személyű narrációnak a fantasztikum esetében komoly funkciója lenne, hiszen a műbe beépített befogadó révén így megvalósulhat olvasó és főhős reakcióinak közelítése. Ezekben a novellákban azonban pontosan ez az írói eszköz válik alkalmatlanná, ugyanis itt még alapvetően más szemlélettel találkozunk: a fantasztikus irodalomban szokásos technika ezért vezethet önellentmondásokhoz. Ennek az írói alakításmódnak más jellegű korlátait a *Die nächtliche Erscheinung* tárja föl: itt ugyan narrációs szempontból egységes a szöveg, viszont a novella hatásmechanizmusa rendkívül egynemű. Az én-elbeszélő kezdetben ugyan nem érti barátjának, a hercegnek a megváltozott viselkedését, ám amikor az éjszaka jelentkező, az atya alakját felöltő szellemről értesül, kezdettől manipulációra gyanakszik. Az elbeszélés ennek a gyanúnak az igazolódásáról szól, nem haladva meg az anekdota pró-

zai kisformájának kereteit. A kötet másik négy novellája ennél jóval kidolgozottabb szerkezetre épül.

Tschink írói alakításmódjában felismerhető ugyan a racionalitás fölényérzete a misztikus világmagyarázatokkal szemben;¹² mindazonáltal a manipulációk lelepleződése itt nem kérdőjelezi meg azt a transzcendens viszonyrendszert, amelynek meglétére a csalók saját taktikájukat építették. Vagyis a konkrét csalás leleplezése soha nem rejti magában – még didaktikus narrátori szólam formájában sem – az isteni vagy démoni csodák általános megkérdőjelezését. A *Die verdoppelte Nonne* című elbeszélésben így rendkívül hangsúlyos lesz az elkövetett bűnökért elszenvedett, jogos penitencia. Az *által-változott Törpe* című novella végső megoldása (jelentkezik a lány által korábban a jövendőbeli igazi alakjának hitt fiatalember és elveszi az özvegyet feleségül) felfogható úgy is, mint az egykori manipulatív mese valódi beteljesülése: a lány hozzáment a torz testű, ám lelki- leg nemes grófhhoz, és egy idő múlva valóban megkapta férjéül az áhított, vonzó ifjút – mindezt úgy, hogy a gróf teljes vagyona is az övé lett. A *Kintsás*ban a megszállt gazdag nem igazi ájtatosként szvenedi el a becsapást, hiszen a novella nyilvánvalóan jelzi, hogy a kapzsiság bűnben vétkek. A *Die Hexe* című novellában éppen a felvilágosodott szólamokat hangoztató ifjú báróról, Fritzzől derül ki, hogy titkos szerelmi légyottja érdekében egy „Buhlteufel” alakját ölti magára, azaz kihasználja a boszorkányhiedelmeket: a boszorkányság létét elvben cáfoló felfogás minősül itt a mentalitástól jelentősen eltérőnek, s ezért hiteltelennek vagy cinikusnak. A másik oldalról pedig fontos hangsúlyozni, hogy a csalást kitervelők és végrehajtók sem jelentenek erkölcsi viszonyítási pontot, így cselekedetük nem minősül igazságtevő jellegűnek; Tschink ugyanis gondosan ironizálja ezeket a figurákat, megfosztva őket mindennemű erkölcsi magasabbrendűségtől: gondoljunk akár Hildebrandra *A' Kintsás*ból, akár Ottiliára a *Die verdoppelte Nonne*ből, akár Fritzzre a *Die Hexe*ből.¹³ A novellák – a félreérthetetlenül jelzett, egységesként fönntartott keresztény morál keretein belül – alapvetően a szórakoztató, némileg frivol történet- szöveg stílusú erényeire támaszkodva nyelik el hatásukat. A kötet egészét áttekintve mindazonáltal az a feltűnő, hogy pontosan az átültetett két novellában nem kapott köz- ponti helyet a házasságon kívüli, az elbeszélés keretei között is bűnösnek minősülő szere- lem:¹⁴ hiszen a *Die Hexe*ben ott vannak Fritznek, az álördögnek a szerelmi találkái, a *Die verdoppelte Nonne*ben pedig Ottiliának – a szüzességi fogadalmat is megszegő – viselkedése. Ezekhez képest a *Der Schatzgräber*ben a fabula szintjén nincs is ilyen moz-

¹² Párhuzamként érdemes számon tartani, hogy egy másik, 1791-es könyve hasonló módon értekezik Cagliostro gróf állítólagos csodatételeiről: vö. pl. Cajetan TSCHINK, *Unpartheyische Prüfung des zu Rom erschienenen kurzen Inbegriffes von dem Leben und den Thaten des Josephs Balsamo oder des sogenannten Grafen Cagliostro*, Wien, 1791, 3–4.

¹³ Ezért is elfogadhatatlan a számomra Gálos Rezső álláspontja, aki – nyilván könyve megszületésének történeti-politikai kontextusához igazodva – *A' Kintsás*ot antiklerikálisnak és társadalombírálnak nevezi: GÁLOS, *i. m.*, 109–111.

¹⁴ Természetesen a *Die nächtliche Erscheinung*ban sincs szerelmi tematika: ezt az írást azonban poétikai szempontból jelentősen eltérőnek vélem a kötet egészétől. A fordításra való kiválasztás inkább azt látszik igazolni, hogy az Uránia szerkesztői ez esetben nem ezt az egyszerűbb narratív szerkezetet tüntették ki figyelmükkel.

zanat, a *Der verwandelte Zwerg*ben pedig éppen egy házasság érdekében történik a megtévesztés, s nem az elcsábítás kedvéért. Talán azt is meg lehet kockáztatni, hogy a folyóirat Tschink-fordításai nem nélkülözik az erkölcsi mozzanatot; legalábbis a szerelmi tematika ábrázolásában nem a vallásos-morális szempontból elítélendő kapcsolatokat propagálják. Meglehet, ez nem is független az Uránia egyik ideológiai vezérelvétől, a nőolvasókat megszólító programtól.

A kötet öt írása világosan jelzi azt a metafizikai-transzcendens világmagyarázó elvet is, amely a manipuláció sikerességének legfőbb garanciája: a keresztény csodahitet (*Die verdoppelte Nonne*), a boszorkányságot (*Die Hexe*), a szellemjárást (*Die nächtliche Erscheinung*), a démonokat (*Der verwandelte Zwerg*) és a feketemágiát (*Der Schatzgräber*). A novellák tehát – bár látszólag éppen az ész fölényét példázzák – rendkívül erősen kötődnek az okkultizmushoz, annál is inkább, hogy egy-egy szöveg csupán egy domináns hitrendszer alkalmaz afféle pretextusként. Feltűnő ugyanis, hogy a *Der Schatzgräber*ben a kincs megtalálásának Propertius elvégezte szertartása mennyire a sötét lelkek fölött hatalommal rendelkező mágus cselekedeteit imitálja.¹⁵ A lehangsúlyosabb mozzanatok (a kincs egy romos épületben található; a pokolból felhívott ördögöt kényszeríteni kell a kincs helyének megnevezésére; megvan a varázskör, amelyben tartózkodva a mágust nem éri veszedelem; a szertartás helyén ott van a kutya, amely az ördög átváltozóképeségére utal) megegyeznek Propertius szertartásával¹⁶ – csak itt mindez vallásos-morális szempontból pozitívnak tételeztetik. A kényszerített lélek nem ördög, hanem egy régen elhalt, keresztény vitéz; az alku során nem kell a lelki üdvösséget felajánlani; a kincshez keresztényi alamizsnálkodáson vezet az út. Ráadásul Propertius saját élettörténeteként szintén egy keresztényi mártíromság előéletét sejteti: a mágus gesztusait az ég küldöttének cselekedetei fedik el. A katakombában történő föltámadás azonban, amely után a sötét sírboltban megtett út egy szakrális térbe való felemelkedésbe torkollik, már egy másik misztika elemeiből épül föl: a szabadkőművesség beavatási szimbolikájának imitációja történik itt meg.¹⁷ Némedi Lajos tehát joggal figyelmeztetett a Tschink-novellának a szabadkőműves-regényekkel való összefüggésére; s abban a megfigyelésében is igaza van, hogy Propertius azon cselekedete, hogy a nemesember jelenlétében soha nem eszik (azaz földi étket nem vesz magához), a 18. század állítólagosan halhatatlan szélhámos mágusának, Saint-Germain grófnak a hasonló gesztusára játszik rá.¹⁸ A novella egészében tehát a megcsalt, látszólag keresztényi erényeket gyakorló főhős veszteségében már csak ezért sem lehet valamiféleképpen a krisztianizált morál kudarcát fölfedezni: hiszen ő gyakorlatilag azt volt képtelen felismerni, hogy az

¹⁵ Erre már Némedi Lajos felhívta a figyelmet: NÉMEDI, *i. m.*, 483.

¹⁶ A feketemágia segítségével történő kincskeresés szertartásának leírását lásd Kurt SELIGMANN, *Mágia és okkultizmus az európai gondolkodásban*, Bp., 1987, 189–191. Sokatmondó, s Tschink szempontjából is érdekes, hogy Seligmann fejezetcíme itt: *Ördögi szertartások*.

¹⁷ A beavatási szertartás egykorú leírásai közül vö. SÁNDOR István *A' Szabad Kőművesekről* című írásai: SÁNDOR István, *Sokféle. Első darab*, Győr, 1791, 109–116; új lenyomatban: PAPP Júlia, *Művészeti ismeretek gróf Sándor István (1750–1815) írásaiban*, Bp., 1992, 123–125.

¹⁸ NÉMEDI, *i. m.*, 484 sk.; Saint-Germain grófra lásd SELIGMANN, *i. m.*, 301 skk. A más társaságban történő étkezés elutasítására: 304.

általa megtapasztalt jelek mágikus, okkult cselekedetek deformációi csupán. Ez a tévedése pedig saját, állítólagos keresztényi hitének szilárdságát és őszinteségét alapvetően megkérdőjelezi, s így vesztesége – a kapzsiságon túl – a képmutatás bűnének büntetéseként is felfogható.

A' *Kintsás* fordítását Némédi Lajos körültekintően értékelte;¹⁹ mindazonáltal megfigyeléseit érdemes egy-két aprósággal kiegészíteni. A magyar szöveg pontos átültetés, a fordító csak néhány apróbb tagmondatot hagyott ki belőle. Így nem fordította le az első mondatból a gazdag öreg nevét („wegen seines Geitzes Junker Filz genannt”).²⁰ Néhány esetben aztán a magyar szöveg latinosítja a németet: például a „Mündel” szót a „Pupillá”-val adja vissza.²¹ Hasonló megoldás, amikor a „das Kapital sammt den Interessen” kifejezés megfelelőjeként az „a' Kapitálist Interesestől együtt” szintagmát találjuk.²² Ritkán ugyan, de megtörténik, hogy egyszerűsít is a fordító; lássuk a következő mondatot: „Dieser hatte die Gewohnheit Abends, nachdem er seinen Segen gebethet, einen kleinen Spaziergang durch eine Reihe von Bäumen zu machen, die von seinem Schlosse an, in verschiedenen Wendungen fort lief, und den Wanderer nach einer Viertelstunde in einer Zirkelförmigen Linie wieder zu dem Schlosse zurückbrachte.”²³ Ezt a mondatot így adják vissza, elhagyva az út kanyargásának részletezését: „Ennek Szokása volt, Estve, midőn Áldását el-imádkozta, egy Rend Fák között sétálni menni, a' melly a' Vártól sokféle Tekervények utánn ismét a' Várhoz vezetí a' Sétálót”.²⁴ Hasonló példa a következő tagmondat is: „...antwortet Propertius mit einer Kälte, die sonderbar genug gegen die Wärme des Ritters abstach”.²⁵ Ennek a második felét a fordító egyszerűen elhagyta, ami maradt, az ennyi: „mondá Propertzius hidegen”.²⁶ Érdekes egyébként az a fordításbéli következetesség is, hogy a német szövegben szereplő „Sagen” szót „mondák”-kal adják vissza,²⁷ híven ahhoz a fejtegetéshez, amelyet az *Eldorádó* című szöveg alcíméhez („Egy Monda”) lábjegyzetként csatolva olvashatunk: „A' Rege helyett, méreszlek én is egyszer egy Új szót! – és a' Sage-t Mondának kereszteltem... Jó é nem tudom! de alig ha mi ezt a' velős Német Szót valaha olly jól eltaláljuk. –”²⁸ Vagyis a fordító a novellafordítást megkísérelte arra fölhasználni, hogy a magyarítási

¹⁹ NÉMEDI, *i. m.*, 487.

²⁰ TSCHINK, *i. m.* (1792), 117.

²¹ A német mondat: „Das Fräulein hier ist Ihre Mündel?” TSCHINK, *i. m.* (1792), 148; a magyar: „A' Kisasszony (mondá egyszer Propertzius) az Úr' Pupillája”, Uránia III, 29. A szótár szerint egyébként a *Pupilla* második jelentése: „Árva-leánya”: PÁPAI PÁRIZ Ferenc, *Dictionarium Latino-Hungaricum et Hungarico-Latino-Germanicum*, hasonmás kiadás, a szöveget gondozta HARGITTAY Emil, KECSKEMÉTI Gábor, THIMÁR Attila, Bp., 1995, 463 (a latin-magyar részben).

²² TSCHINK, *i. m.* (1792), 140; Uránia III, 22.

²³ TSCHINK, *i. m.* (1792), 124–125.

²⁴ Uránia III, 7–8. Érdemes megjegyezni, hogy a „Schloss” szónak a 'vár' jelentése szintén megfelel a korabeli terminológiának: vö. PÁPAI PÁRIZ, *i. m.*, 379 (a magyar–latin–német részben).

²⁵ TSCHINK, *i. m.* (1792), 152.

²⁶ Uránia III, 32.

²⁷ „... von dem die Bewohner der Gegend verschiedene Sagen erzählten.” TSCHINK, *i. m.* (1792), 125; „...”, a' mellyről sokféle mondákat beszéltek a' Környéknek Lakosi.” Uránia III, 8.

²⁸ Uránia III, 73.

javaslatot népszerűsítse, még ha erre ott nem hívta is föl a figyelmet ilyesféle lábjegyzettel. Némelykor éppen a német eredeti segíthet pontosabban megérteni a fordító valamely kifejezését: pl. a „lélektelen értt a' Várba” tagmondat határozójának jelentését azért rögzíthetjük ('kifulladás; lélekzet nélkül'), mert a német mondatot megfeleltethetjük neki: „er kam athemlos in seinem Schloße an.”²⁹ Ugyanígy a következő tagmondat is kissé homályosnak látszik: „...nem tízet hanem ötöt vettem Száztól”. A német eredeti segítségével ez is világosabbá válik: „nicht zehn, sondern nur fünf Procenten genommen”.³⁰ Egyszer egy feltehetőleg sajtóhibának bizonyuló eltérésre is ezért figyelhetünk föl: a „Nach ungefähr sieben Minuten”³¹ kifejezés helyett a magyarban „Mintegy két Pertzentés múlva”³² szerepel; ráadásul itt Propertius mágikus cselekedetéről van szó, a hetes szám már ezért sem lehet véletlen. Az eltérésnek semmi logikus oka nincs, hacsak azt nem tételezzük föl, hogy a „hét” szóból a nyomdában véletlenül lett „két”. A fordító a speciális német kifejezések esetében kétféleképpen jár el: vagy megadja a magyar megfelelőt, vállalva azt, hogy eltér a szó szerinti átültetéstől, vagy tükörfordítást ad, s így a szónak vagy hapax legomenon jellege lesz, vagy neologizmusnak tűnik. Az elsőre példa a „Hexenmeister”, amelyet „Kanördög”-gel,³³ és az „am Tage des Weltgerichts”, amelyet „az utolsó Napon” kifejezéssel ad vissza.³⁴ A másodikra azért több példa kínálkozik: a „Herzenforscher”, amelyet szó szerint „Szív-vizsgáló”-ként,³⁵ a „Todesbruder”, amelyet „halálpajtásom”-ként,³⁶ a „Todtengebeinen”, amelyet „haláltsontok”-ként,³⁷ illetve a „Todesschlaf”, amelyet „Halálálom”-ként³⁸ szerepeltet. Az utóbbi példák – az első kivételével – egyébként Propertius föltámadásának misztikus elbeszéléséből valók, így szokatlanságuknak van funkcionális jelentősége: egyrészt az egyik szereplő szölamát jellemzik, másrészt pedig egy voltaképp megnevezhetetlen élmény különleges, szorongató légkörét érzékeltethetik. A legérdekesebb mozzanat azonban az a terminológiai változatlanság, ahogyan a fordító a megsalt öregember megnevezését megoldotta. Tschinknél a főhős első megnevezése ugyan „ein abgelebter Edelmann”,³⁹ s néha a későbbiek során is szerepel úgy, mint „Edelmann”,⁴⁰ ám a legtöbbször mégis „Ritter”-nek nevezik. A fordítás során ebből általában „nemes ember” lesz. Propertius szövegében azonban egyhelyütt megmarad a „vitéz” terminus, sőt korábban a „vitézi” (a „ritterlich” megfele-

²⁹ TSCHINK, *i. m.* (1792), 125; Uránia III, 8.

³⁰ TSCHINK, *i. m.* (1792), 185; Uránia III, 60.

³¹ TSCHINK, *i. m.* (1792), 134.

³² Uránia III, 16.

³³ TSCHINK, *i. m.* (1792), 132; Uránia III, 14.

³⁴ TSCHINK, *i. m.* (1792), 167; Uránia III, 45.

³⁵ TSCHINK, *i. m.* (1792), 139; Uránia III, 21.

³⁶ TSCHINK, *i. m.* (1792), 160–161; Uránia III, 39.

³⁷ TSCHINK, *i. m.* (1792), 165; Uránia III, 43.

³⁸ TSCHINK, *i. m.* (1792), 166; Uránia III, 44.

³⁹ TSCHINK, *i. m.* (1792), 117.

⁴⁰ Pl. „Wirklich glich des Edelmanns Aufenthalt mehr einer Karthause als einem Ritterschlosse. ...”; „Der Edelmann gab ihm sein ritterliches Wort.” TSCHINK, *i. m.* (1792), 118, 152. A magyar fordításban: „Valóban nem is sokat különbözött a' Nemesember' Lakása egygy Klastromtól...”; „A' Nemesember felfogadta vitézi Szavára.” Uránia III, 2, 33.

lőjeként) mint jelző.⁴¹ Akkor pedig, amikor a kincset őrző egykori személyekre alkalmazza Tschink a „Ritter” szót,⁴² a fordító ezt a „Nemes bajnok”-kal adja vissza. Ez a változatosság részben természetesen a fordító szinonimakereséséről árulkodik, összefügg azonban történeti szemantikai változásokkal is. A „Ritter” szó jelenlegi szótári megfelelője (lovag) ekkor még egyértelműen a ’lovas’ szó jelentésében volt használatos.⁴³ A „Vitéz” szó 18. századi szótári megfelelőjeként azonban tényleg felbukkan egy sztagmában a „Ritter”,⁴⁴ így az Uránia itt voltaképp pontosan adja meg a magyar jelentést. Más példák is vannak arra, hogy ugyanazt a német kifejezést másként adja vissza a fordító az újabb előforduláskor: a „Schauspiel” egyszer „látás”,⁴⁵ másszor „szemlélet”,⁴⁶ ugyanakkor az „Ungethüm” éppúgy „tsudaállat”,⁴⁷ mint a „Gespenst”.⁴⁸ A „Gespenst” megfelelője azonban máskor a „Kisérlet” is.⁴⁹ Mindez arról árulkodik, hogy a fordító invenciózusan és nem mechanikusan nyúlt a szöveghez; s talán részben ebben ragadható meg a fordítás sikerült volta is, amit Némedi Lajos erőteljesen hangsúlyoz.⁵⁰ Bár egyéb okok igazából akkor rajzolódhatnak ki, ha ezt a fordítást összevetjük a másik áttüzetéssel.

A másik Tschink-novella (*Egy Tsuda Történet. Az által-változott Törpe [Zwerg]. Gróf H...l-né Írásából*) fordítása szintűgy pontosnak és szöveghűnek tekinthető. A módosítások és kihagyások nem jelentősek. Például a németben Juliette-nek nevezett szolgálót a fordító Julisként szerepelteti,⁵¹ bár a többi nevet nem magyarosítja, pl. megőrzi a törpe nevét is Baldinóként. A novella egy teljes bekezdése kimaradt a fordításból; bár ez lehet véletlen is, mivel egy meglehetősen redundáns részletről van szó.⁵² Figyelemre méltó, hogy miképpen próbálta meg a fordító a novellában kiemelt szerepet játszó terminológiát áttütni: a „Feenmärchen und abentheuerlichen Erzählungen” megfelelője „Tündér-mesék” és „tsudálatos Történetek”,⁵³ a „Dichtkunst” szóé a „Költeményesek”,⁵⁴ érdemes talán a figyelemre az is, hogy a „romantischen” melléknevet „romános”-

⁴¹ Pl. „seinen ritterlichen Muth”: illetve: „Seyd ihr bereit Ritter!” TSCHINK, *i. m.* (1792), 133. A magyar fordításban: „vitézi Bátorságát”, illetve: „Készen vagy-e Vitéz”, Uránia III, 15.

⁴² „Der letzte von den Rittern.” TSCHINK, *i. m.* (1792), 136; „Az utolsó azon Nemes bajnokok közül.” Uránia III, 17.

⁴³ Vö. PÁPAI PÁRIZ, *i. m.*, 213 (a magyar–latin–német részben), ahol is a *Lovag* és a *Lovas* megfelelője egyaránt ’Eques. Ein Reuter’. Ilyenformán nem teljesen pontos Némedi azon megjegyzése, hogy Kármán azért nevezi „nemes ember”-nek, „vitéz bajnok”-nak, „vitéz”-nek a főhőst, mert „a szó nem lévén meg a magyarban”: NÉMEDI, *i. m.*, 487.

⁴⁴ „Szentelt vitéz: Eques auratus. ein Ritter des güldenem Bließes”; megjegyzendő ugyanakkor, hogy ez a szótár alapjelentésként ezt adja meg: „Miles. ein Soldat, Krieg mann”. PÁPAI PÁRIZ, *i. m.*, 392 (a magyar–latin–német részben).

⁴⁵ „O heiliges Schauspiel...” TSCHINK, *i. m.* (1792), 163; „Óh ditső látás!” Uránia III, 42.

⁴⁶ „ein gräbliches Schauspiel.” TSCHINK, *i. m.* (1792), 165; „borzasztó Szemlélet!” Uránia III, 43.

⁴⁷ TSCHINK, *i. m.* (1792), 172–173; Uránia III, 49.

⁴⁸ TSCHINK, *i. m.* (1792), 185; Uránia III, 60.

⁴⁹ TSCHINK, *i. m.* (1792), 188; Uránia III, 63.

⁵⁰ NÉMEDI, *i. m.*, 487–488.

⁵¹ Ennek első előfordulása: TSCHINK, *i. m.* (1792), 259; Uránia I, 21.

⁵² A „Nur ein Gedanke störte mich...” kezdetű bekezdés: TSCHINK, *i. m.* (1792), 290–291.

⁵³ TSCHINK, *i. m.* (1792), 259; Uránia I, 22.

⁵⁴ TSCHINK, *i. m.* (1792), 261; Uránia I, 23.

sal adja vissza.⁵⁵ Láttuk, a címbeli „Tsuda Történet” a „Wundergeschichten” megfelelője, csak hogy később ugyanez a magyar szóösszetétel fejezi ki az „Abentheuer”-t,⁵⁶ mi több, a „Wunderdinge”-t is.⁵⁷ Az „Abentheuer” viszont szerepel egyszerűen „Történet”-ként is.⁵⁸ A „Tsudák’ Országába” szintagma adja vissza a „das Land der Bezauberungen”-t.⁵⁹ Viszont a „Zauberey” más helyütt a „Meg-rontás” szinonimája lesz.⁶⁰ A „Schwarzkünstler”-t „Ördögös”-sel fordítják le.⁶¹ Bár a fordító láthatólag törekedett arra, hogy – ahol lehetett – a magyar néphit szókincséből merítsen bizonyos fogalmak átültetésekor (ezt láttuk a „Meg-rontás” és az „Ördögös” szavak felhasználásánál), többnyire azonban tükörfordításokra, illetve xenologizmusok alkalmazására kényszerült, nem lévén meg az a terminológia, amelyhez hozzányúlhatott volna: így a „Salamander” és a „Sylphen” szót egyszerűen átvette (nőnemű alakját, a „Sylphide”-t „Szilfné”-vel magyarította⁶²), az „Elementarischen Geist” szintagmát pedig „elementáris lélek”-kel adta vissza.⁶³ A mágikus, okkult fogalmak átültetésénél a fordító leginkább körülírással próbálkozott; erre jó példa a következő mondat: „Ich erinnerte mich, in der Bibliothek der Frau von F* verschiedene Bücher von dem geheimen Naturkräften, von dem Umgang mit höheren Wesen, von der Cabala gesehen zu haben”.⁶⁴ Ennek magyar változata a

⁵⁵ „...sobald sein Bild, und mit diesem die romantischen Erinnerungen meiner Jugend in meiner Seele erwachten, weg war Haß und Verachtung.” TSCHINK, *i. m.* (1792), 377; „... mihelyt képe, és avval Ifjúságomnak romános Emlékezeti fel-támadtak Szivemben, oda volt a’ Gyűlölség, és Útálat.” Uránia II, 18.

⁵⁶ „... és ébren semmit sem óhajtottam inkább, mint sem valamely jöltévő Tündérnek Óltalma alatt, Tsuda-történetek közé tétetni.” Uránia I, 24; „... und wachend wünschte ich nichts sehnllicher als recht bald ein Abentheuer unter dem Schutze einer wohlthätigen Fee zu bestehen.” TSCHINK, *i. m.* (1792), 262. Hasonló példa van még (rendre): TSCHINK, *i. m.* (1792), 316, 342–343; Uránia I, 67, 88.

⁵⁷ „Sie [ti. Juliette – Sz. M.] sprang voll Erstaunen auf, und bedauerte, daß sie alle diese Wunderdinge verschlafen hätte.” TSCHINK, *i. m.* (1792), 342; „A’ Bámulástól el-fogattatván, fel-ugrott, és sopánkodott, hogy ezen Tsuda-történeteket el-aludta.” Uránia I, 88.

⁵⁸ „Fräulein! alles müßte mich trügen, oder wir haben ein schönes Abentheuer zu erwarten.” TSCHINK, *i. m.* (1792), 319; „Kis-Asszony! hanem-ha egészen meg-tsalattattam, ma igen szép Történeteket értünk.” Uránia I, 69.

⁵⁹ TSCHINK, *i. m.* (1792), 263; Uránia I, 24.

⁶⁰ „Aha! rief er [ti. Baldino, a törpe – Sz. M.], ich merke wohl, Sie fürchten sich vor Zauberey?” TSCHINK, *i. m.* (1792), 271; „Éj éj! azt mondá a’ Törpe, bizonyosan a’ Meg-rontástól fél a’ Kis-Asszony.” Uránia I, 31.

⁶¹ A magyarban így létrejön egy anaforikus szerkezet is, amelyet a németben nem találhatunk meg így: „...hogy nézheti illy hideg Szemmel, hogy én egy Törpének, egy Ördögösnek, vagy talán magának az Ördögnek áldoztattam-fel...” Uránia I, 42; „... Wie können Sie mich mit solcher Kälte einem Zwerge, einem Schwarzkünstler, vielleicht dem Teufel aufgeopfert sehen...” TSCHINK, *i. m.* (1792), 285.

⁶² Pl. rendre: TSCHINK, *i. m.* (1792), 303, 325, 326; Uránia I, 56, 74, 75.

⁶³ Például a következő mondatban: „Die Verbindung der Menschen mit den Elementarischen Geistern, die Vermählungen der Sylphen und Salamander mit den Töchtern der Erde und andere nicht minder abentheuerliche Dinge fiengen an mir begreiflich und endlich einleuchtend zu werden.” TSCHINK, *i. m.* (1792), 289–290; „Az Embereknek az elementáris Lékekkel való Egybe-kötések, a’ Szilfeknek, és Salamandereknek a’ Földleányival-való Öszve-házasodások, és több képtelen Dolgok megfoghatóknak, és végtére világosoknak látszotak nékem lenni.” Uránia I, 46. Megjegyzem, Tschinknél a következőkben előfordul az „Elementargeist” alak is (pl. TSCHINK, *i. m.* [1792], 326), ezt ugyanígy adja vissza a fordító (a példát lásd Uránia I, 75).

⁶⁴ Ez a mondat egyébként – talán fontosságát mutatandó – a kötetben ki van emelve: TSCHINK, *i. m.* (1792), 289.

következő: „Eszembe jutott, hogy az F*né Könyvtárában külömb-féle Könyveket láttam a' Természet' titkos Erőiről, a' nálunk felsőbb Valóságokkal-való Társalkodásról.”⁶⁵ Láthatólag itt kimaradt a fordításból a „Cabala” szó, máshol viszont mégiscsak felbukkan, „Kabala” formában.⁶⁶ Némely esetben provincializmusok vagy tájszavak alkalmazásával kísérletezett a fordító: a „Gehözl” szót egyhelyütt a „Fiatal”-lal adja vissza⁶⁷ – igaz, néhány sorral lejjebb ezt egyszerűen „Erdő”-nek nevezi.⁶⁸ A legérdekesebb ilyen megoldás azonban a „Bagi” szó használata, amely a „Tollkopf” megfelelője.⁶⁹

Mindazonáltal ennek a fordításnak a terminológiai kísérleteit aligha kísérhette komolyabb egyetértés. Erre vet némi fényt, hogy az Aranka Györgynek szóló levelükben a szerkesztők öt olyan szót is kénytelenek védelmezni, amely ebből a novellából származik⁷⁰ – pedig az Uránia harmadik kötete ekkor még meg sem jelent, s az addigi két számból ezen kívül mindössze hét szót kifogásolt Aranka, legalábbis erre következtethetünk a levélből.⁷¹ Tehát nyilván ez az átültetés tűnhetett nyelvi szempontból a leginkább támadhatónak, a megjegyzések arányai erről árulkodnak. Sokatmondó Kármán és Pajor védekezése: több esetben maguk is utalnak arra, hogy az adott mágikus fogalomra nincs magyar megfelelő, ami erőteljesen kiemeli a német eredeti és a magyar fordítás gyökeresen eltérő kontextusát. Nota bene: az is érdekes, hogy Aranka ezeket ennyire következetesen észrevette és zavarónak érezte. A mágikus világvépi irodalmi terminológiája, amelyre – a német kultúra ilyen értelmű szerkezeti teljességét maga mögött tudva – Tschink támaszkodik, a magyar olvasó számára ismeretlen volt. Kármán és Pajor az „Elementaris lelkek”-re és a „Szilfné”-re is azt mondják, nincs rájuk magyar kifejezés;⁷²

⁶⁵ Uránia I, 46.

⁶⁶ „Dazu waren jene cabbalistischen Träumereyen, zu denen man Sie den Stoff in meinere Bibliothek finden ließ, das sicherste Mittel.” TSCHINK, *i. m.* (1792), 363–364; „Leg-többet szolgáltak ebbe’ azon Kabalai Álmodozások, melyekre az én Könyv-táramba’ [sic!] elegendő Matéria volt.” Uránia II, 7.

⁶⁷ „... ich sage im Wäldchen, denn was man Ihnen als einen großen Wald vorstellte, ist nur ein schmales Gehölz.” TSCHINK, *i. m.* (1792), 366–367; „... az Erdötskében mondom, mert az, a’ mit nagy Erdőnek vélt Nagyságod, csak egy keskeny Fiatal.” Uránia II, 9.

⁶⁸ „Er hatte sogar durch jenen Anzug, womit er Ihnen zum erstenmal im Gehölz erschien...” TSCHINK, *i. m.* (1792), 368; „Azt a’ Ruhát-is, a’ melyben leg-elsőben’ jelentt-meg az Erdőben...” Uránia II, 10–11.

⁶⁹ „Was sollte ich mit diesem Tollkopf anfangen, um seine Zweifel und Beängstigungen ganz zu zerstreuen?” TSCHINK, *i. m.* (1792), 383; „Mit tudtam tenni evvel a’ Bagival, hogy kétségeit, és Szorongatásait egészen el-oszlassam?” Uránia II, 22.

⁷⁰ A később részletesen tárgyalandók mellett ilyen a „Társalkodóné” és a „Bagi”. Ez utóbbiról Kármán és Pajor elismeri, hogy provincializmus, ám úgy vélik, „elmehet” (GÁLOS, *i. m.*, 1954, 164). Valóban ’gyerekes észjárású személyek kedveskedő megszólításaként’ találjuk meg a tájszótárban (*Új magyar tájszótár*, főszerk. B. LŐRINCZY Éva, I. Bp., 1979, 303), az adatot pedig Gergelyfalváról és Terbelédről hozzák; e két falu meglehetősen közel van Fülekhöz, illetve Losonchoz.

⁷¹ A levél dátuma: Pest, 1795. márc. 1.; először közölte: WALDAPPEL József, *Kármán és Pajor levelei az erdélyi nyelvművelőkhez*. ItK, 1933, 137–140. Az alábbiakban Gálos monográfiájának függeléke alapján idézem: GÁLOS, *i. m.*, 161–164.

⁷² Az előzőre pontosan ezt mondják: „Magyarul nincs ezt jelentő szó”. A másodikra pedig: „Idegennek hangzik, az igaz. De lehetetlen meg nem tartani. – *Ein Silphe*. – *Eine Silphide*. – Csak olyan volna mintha azon igyekeznénk, hogy a Nimfát, Musát etc. magyarul tegyük ki. Erőltetés volna, amelyet jónak tartunk elkertülni.” GÁLOS, *i. m.*, 163–164.

ám itt nyilván nemcsak szemantikai kérdésről van szó, hanem a fogalmi háttér hézagairól is. Erről a leginkább levelüknek a következő részlete tanúskodik: „Kabbala. Az idegen írónál egy jeles szó. alattomos, szövevényes áskálódást tenne magyarul, de amaz velős, és emez hosszú és mégis lankadt szó. – Nem gondolom, hogy ebben az értelemben, gondolkozó és vigyázó olvasó a *cabalával*, hitvány *kancával* összezavarja.”⁷³ Ebből a néhány sorból egy többszörös félreértés tárulhat elénk: úgy tűnik, Arankának a „Kabbala” – nyilván latin etimológia alapján⁷⁴ – ’kanca’ értelemben volt ismerős, hiszen a szerkesztők a szónak ilyen értelmű összetéveszthetőségét minősítik illetéktelennek. Csakhogy a Kármán és Pajor által adott értelmezés (’alattomos, szövevényes áskálódás’) szintűgy a Tschinknél szereplő szó köznyelvi leegyszerűsítésére és félreértésére utal: nyilván a „Kabale” főnévvel gondolták azonosnak. Erre utal, hogy a levélben adott értelmezés nagyon közel van ahhoz a címváltozathoz, amely alatt 1795. március 13-án Pest-Budán játszották Schiller *Kabale und Liebe* című darabját; a magyar cím ugyanis ez volt: *Szövevény és szerelem*.⁷⁵ A kabbala, az ekkorra már sok évszázados zsidó és – a humanizmus óta – keresztény misztikus értelmezési tradíciót is fedő név, amely gyakorlatilag még a 18. század tudományfelfogásában is tudományként szerepel, Tschinknél egyértelműen az okkultizmushoz kötődő hagyomány kulcsfogalmaként kerül elő, hasonlóan ahhoz, ahogy Goethe *Ős-Faustjának* megírásában is szerepe volt Georg von Welling német nyelvű kabbalista könyvének.⁷⁶ Csakhogy ezt az Uránia szerkesztői – önkomentárjuk tanúsága szerint – észre sem vették. Ez egyébként nem egyedülálló vagy párhuzam nélküli: hiszen Bessenyei György a *Holmi* egyik fejezetében, amelynek a címe *Kabala*, voltaképpen a babonás jóslással tekinti egyenrangúnak a kabbalát – igaz, neki láthatólag tudomása van legalább a fogalom mágikus vonatkozásairól.⁷⁷ Ezzel szemben Kazinczy a *Bácsmegyeyben* a szót ’cselszövé’ értelemben, tehát gyakorlatilag a *Kabale* szó egyszerű átvételként használja⁷⁸ – a szóhasználat nem utal arra, hogy tudatában lett volna az eredeti értelemnek. Vagyis a levélrészletből föltáruuló szemantikai zavar egy mélyebb hiányt tükröz: a fogalmi recepció hézagairól tanúskodik, arról, hogy a kabbala – eredeti jelenté-

⁷³ GÁLOS, *i. m.*, 163.

⁷⁴ Vö. „Caballus, li. m. I. Ló, Mén-ló.” PÁPAI PÁRIZ, *i. m.*, 79 (a latin–magyar részben).

⁷⁵ *Magyar színház történet 1790–1873*, szerk. KERÉNYI Ferenc, Bp., 1990, 91. A vonatkozó részlet Kerényi Ferenc munkája.

⁷⁶ A kabbalának az európai kultúrtörténetben betöltött helyéről lásd összefoglalólag: Gershom SCHOLEM, *A kabbala helye az európai szellemi történetben* = G. Sch., *Válogatott írások*, II, Bp., 1995, 161–170; Goethe és a kabbala kapcsolatáról: 166–167.

⁷⁷ BESSENYEI György, *A Holmi*, kiad. BIRÓ Ferenc, Bp., 1983 (B. Gy. Összes Művei), 236–237.

⁷⁸ A vonatkozó részlet a következő: „Bácsmegyey – Marosyhoz Posony, Majusnak 13-dikán [...] Mi az oka, hogy a’ Föld-mivelők’ állapotját tartjuk a’ leg-bóldogabbnak? Kevesen vannak a’ kik azt tudják, hogy a’ Poéták olyan szép álmokat írtak felőlle, ’s hogy kunyhójókba ártatlanságot ’s jámbor eggyességet vittek. Hidd-el mindenütt el-terjedt a’ gonoszság a’ hol emberek laknak; ’s a’ falusi parasztnak közt szint úgy vannak Kabalák, mint a’ Fejedelem’ udvarában.” KAZINCZY Ferenc, *Bácsmegyeynek öszve-szedett levelei, Költői történet*, Kassa, 1789, 194–195. Ezen a ponton a német eredeti bizonyítja, hogy tényleg a *Kabale* megfelelőjéről van szó: „Ach Bruder! wohl überall wohnen Laster, wo Menschen wohnen, und gewiß giebt’s Kabalen unter den Bauern auf dem Dorfe, wie am Hofe ihres Regenten.” [Albrecht Christoph KAYSER], *Adolfs gesammelte Briefe*, Leipzig, 1778, 156.

sében – aligha épült be a magyar kultúrába.⁷⁹ Meglehet, a megértés eme hiányának is köszönhető, hogy *Az által-változott Törpe* fordítása valóban elmarad a másik Tschink-novella átültetése mögött. Ez persze nyilván összefügg azzal is, hogy a két Tschink-novella közül a *Der Schatzgräber* bizonyul többféle értelmezési stratégiához kapcsolódónak, ehhez képest a *Der verwandelte Zwerg* inkább csak az okkultizmus horizontjából látszik sokatmondónak, részben a narráció tisztázatlansága miatt is. Úgy tűnik, A' Kints-ásó mint fordítás ezt a megfigyelést igazolja. Pántzél Dániel még idézendő recenziója megengedi azt az interpretációt, hogy a novella valóban kielégítően értelmezhető a csodahívóság szatírájaként, noha ez a felfogás aligha tud magyarázatot adni a szöveg számos poétikai megoldására. Vagyis a nehezebben átültethető és értelmezhető novella jutott a kevésbé meggyőző stílári képességű fordítónak, aki a fordításban eleve benne rejlő újraértelmezés feladatát nem is tudta kifogástalanul megoldani. Mert bár itt is feltűnő a törekvés a terminológiai változatosságra, ezúttal ennek kevésbé vehető észre a koherenciája; másrészt pedig a fordító itt jobban látszik ragaszkodni a németes mondatszerkezetekhez: mintha szavakat fordítana, s nem nagyobb szemantikai egységeket.⁸⁰ Ezúttal nem lehet kétségünk, hogy valóban két különböző író fordította a Tschink-novellákat:⁸¹ az ugyanazon kötetből kiemelt két novella mindenesetre azt is bizonyítja, hogy a két, eltérő stílári felkészültségű szerző szoros közösségben, munkamegosztás alapján dolgozott.

A Tschink-kötet felhasználásának másik bizonyítéka az, hogy az Uránia egyik illusztrációja, éppen *Az által-változott Törpe* melletti, szintén onnan van átvéve: ez a belső címlapkép a kötet egyetlen metszete. Az Urániában egyébként a kép aláírása és a rézmetsző neve („S. Mansfeld inv. et sc.”) nem olvasható, ezt helyettesítették egy, a novellából átvett mondattal: „Nem a' vagyok a' minék látszom lenni”.⁸² A Tschink-kötetnek ezek szerint minden bizonnyal Sebastian Mansfeld volt az illusztrátora.⁸³ Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy az Urániát kiadó váci nyomdásznak, Gottlieb Antalnak egy 1795. március 20-i hirdetésében azt olvashatjuk: „Mihelyest ki-jönnek ezen munkák a' sajtó alól, azonnal meg lehet azokat szerezni a' Könyvkötőknél minden nagyobb Vásárokan [sic! – Sz. M.], vagy levél által magánál Marmarossi Gottlieb Antal Könyvnyomtatónál is, ki a' Tudós Szerzőknek szolgálatját minden készséggel ajánlja, 's igéri, hogy a' nála

⁷⁹ Ezt a tényt a TESz – használható adatai ellenére – gyakorlatilag nem tükrözi, így bizonyos fokig tévesen is orientál: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, főszerk. BENKŐ Loránd, I–IV, Bp., 1967–1984. Az adatok: II, 290.

⁸⁰ A fordítások vizsgálatá során Vörös Imre kutatásainak módszertani eredményeire sokban támaszkodtam: VÖRÖS Imre, *Fejezetek XVIII. századi francia–magyar fordításirodalmunk történetéből*, Bp., 1987.

⁸¹ Vagyis mindezeknek az érveknek alapján nem értek egyet Szinnyei Ferencsel, aki mindkét novellafordítást – stílári megfontolások alapján – Kármán művének minősítette: SZINNYEI, *i. m.*, 23, 29.

⁸² Uránia I, a 30. és 31. lap között; a mondat egyébként a 40. lapon olvasható, ebben a formában: „nem a' vagyok én, a' minék látszom lenni.” Ez a mondat egyébként nyomdatechnikailag ki van emelve a folyóiratban, éppúgy, ahogyan már a német eredetiben: „ich bin nicht das, was ich scheine.” TSCHINK, *i. m.* (1792), 282.

⁸³ Sebastian Mansfeld egy nevezetes bécsi rézmetsző-családnak volt a tagja, ám életéről meglehetősen keveset tudunk; életrajzi adatait lásd Dr. Constant von WURZBACH, *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 in den österreichischen Kronländern geboren wurden oder darin gelebt und gewirkt haben*, 16. Th., Wien, 1867, 398.

nyomtattandó munkák mind új, ama híres *Mansfeld* által metzetett betűkkel fognak ki nyomtatódni.⁸⁴ Ez alapján természetesen nem lehet azonosítani, a Mansfeld-család melyik tagjára utal Gottlieb;⁸⁵ ám esetleg feltehető, hogy a nyomdász ez esetben Sebastian Mansfeldre utal. Legalábbis erre enged következtetni, hogy az *Uránia* utolsó előfizetési felhívásában, amelynek hosszabb változatát a *Magyar Kurír* közölte 1795. április 7-én, azt olvashatjuk: megállapodás született arról, hogy a folyóirat további számaiban a rézmetszeteket a bécsi Mansfeld fogja készíteni.⁸⁶ Mivel a folyóiratnak több száma nem jelent meg, a megállapodás ebben a formában nem teljesült; viszont a Tschink-novellához átvett illusztráció szerzőjeként azonosítható Sebastian Mansfeldet talán nem jogtalanul lehet ott sejtetni a nyomdász ügyfelei, munkatársai között. A metszet átvétele ily módon akár Gottlieb kezdeményezése is lehetett, s az is föltehető, hogy a kölcsönzés talán nem a metsző tudta nélkül történt. D. Szemző Piroska a magyar folyóirat-illusztráció kezdeteiről írott hatalmas tanulmányában úgy vélte, hogy az *Uránia* összes metszete azonos mester munkája;⁸⁷ mindazonáltal – az eddigiek alapján – nem zárható ki, hogy itt esetenkénti kölcsönzés történt.⁸⁸ Annál is inkább, mert a *Magyar Kurír*-béli felhívás aligha hangsúlyozta volna ennyire Mansfeld illusztratori mivoltát, ha ez nem jelentett volna jelentős újdonságot. Márpedig – láthattuk – az új mozzanat nem a bécsi mester feltűnése az *Urániában*. Sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy éppen az egyetlen, kizárólagos rézmetsző igénybevétele lehetett volna az újdonság – szemben azzal az addigi, valószínűsíthető gyakorlattal, amelynek következtében a metszetek színvonalában komoly eltérések adódtak.

Pántzél Dániel recenziója egyébként – noha nem nyilatkozik egyöntetűen lelkesen a két Tschink-novelláról – arról tanúskodik, hogy ő érzékelte (talán tudta is) a két elbeszélés összefüggését. Hiszen míg a korábbirol így beszél: „III. Az el-változott [sic! – Sz. M.] törpe⁸⁹ Gróf H...l-né írásaiból, melly furtsa történetnek ki-magyarázása alkalmas meg-unatkozással a' II-dik kötetben olvastatik G.i.től”,⁹⁰ a másikról már úgy, hogy visszautal erre a novellára: „I. Kints-ásó, egy az 1-ső és 2-dik kötet törpéjéhez hasonló tündér történet, melly igen alkalmas a' tsuda-hivőségnek neveltségessé tételére.”⁹¹ Pántzél szavai

⁸⁴ *Magyar Hirmondó, Tóldalék A' Magyar Hirmondónak Mártzius 20-dik napján, 1795-ben költt árkusához, 399–400.*

⁸⁵ A családról lásd WURZBACH, *i. m.*, 395–398; vö. még PATAKY Dénes, *A magyar rézmetszés története: A XVI. századtól 1850-ig*, Bp., 1951, 36.

⁸⁶ *Uránia a' Hazához*, melléklet a *Magyar Kurír* 1795. ápr. 7-i számához, lapszám nélkül.

⁸⁷ D. SZEMZŐ Piroska, *A magyar folyóiratillusztráció kezdetei = Művészettörténeti tanulmányok*, [Bp.], 1954 (A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve, 1953), 161.

⁸⁸ Ez a korszakban egyébként sem meglepő jelenség: éppen D. Szemző Piroska hívta fel a figyelmet arra, hogy a *Magyar Hirmondó* 1795-ben ugyanígy vette át egy másik Mansfeldnek, Johann Georgnak a Gvadányiról készített arcképét: D. SZEMZŐ, *i. m.*, 152.

⁸⁹ Megjegyzendő, hogy az *Uránia* I. kötetének tartalomjegyzéke valóban *Az el-változott Törpe* címet adja, eltérve a novella élén olvasható címtől, sőt a második kötet tartalomjegyzékétől is. Pántzél itt nyilván az I. kötet tartalommutatóját másolta át.

⁹⁰ A Bétsi Magyar Bibliotheca, Az 1795-diki Magyar Merkurhoz tartozó Bibliotheca, kiadta PÁNTZÉL Dániel, Május, 59–62.

⁹¹ Uo., Július, 93–96.

alapján már korábban is fölébredhetett volna a gyanú, hogy itt esetleg két, azonos forrásból származó novellával kell számolnunk; különösen, hogy *Az által-változott Törpe* esetében a fordító – a terminus fordításának egyértelműsége érdekében – zárójelben benne hagyta a címben a *Zwerg* szót, elég nyilvánvaló módon árulkodva a német eredeti használatáról.

Ezen a ponton, a Tschink-adaptációk tanulsága alapján talán kulcsot találhatunk az Uránia négy monogramjának megfejtéséhez is. Mivel tudjuk, hogy az Urániának csak két szerkesztője volt (Kármán József és Pajor Gáspár),⁹² s a folyóiratban felbukkanó monogramok közül kettő (Kn. és P.r., illetve P...r) ezeknek a neveknek megfeleltethető, adódik a kérdés: mit tehetünk a két egyéb jelöléssel (I...i, ami olvasható J...i-nak is,⁹³ valamint G.i.)? Ezek a betűjegyek nyilvánvalóan olyan személyeket takarnak, akik a fordítások legszorosabb műhelymunkájában vettek részt, hiszen az egyik Tschink-fordítás G...i műve. Joggal kérdezhetjük tehát, van-e valami támpontunk arra, hogy az egyik szerkesztőt azonosítsuk ezzel a monogrammal. Ez pedig igen könnyen megtehető: a G...i minden további nélkül egyeztethető Pajor keresztnévének becézett alakjával (G...i = Gazsi). A másik monogram ugyanezen logika alapján Kármán becenevével tűnik azonosnak (J...i = Józsi).⁹⁴ Ilyenformán a négy eltérő monogram a szerkesztők önmegszorozásának eszköze: mindegyiküknek két különböző felelne meg, az egyik a vezetéknevet, a másik a keresztnévet rejtjené. Ezzel a hipotézissel több mindent magyarázni tudunk. Egyrészt azt, miképpen lehetséges, hogy abból a Tschink-kötetből, amely még a nyomdai munkálatok, az illusztrációk kiválasztása alkalmával is a szerkesztők kezében lehetett, az egyik novellát egy rejtélyes G...i fordította volna. Másrészt a két Kleist-fordítás egyaránt Kármánnak lesz tulajdonítható, hiszen a *Lalage* I...i betűjeggyel, az *Eggy festett Vén-asszonyra* pedig K.n monogrammal volt szignálva.⁹⁵ Ennek a gondolatnak pedig az is a természetes következménye, hogy nincsenek az Urániának ún. „névtelenjei”.⁹⁶ a már korábban is ismert, biztosan másnak tulajdonítható néhány írás mellett (Schedius tanulmánya, Csokonai és Verseghy versei) az összes szöveg magának a két szerkesztőnek a munkája, legyen szó fordításról vagy feltételezhető eredeti műről. Az Uránia rejtélyesnek vélt névtelensége tehát aligha titokzatos: feltehetőleg csak arról van szó, hogy – kizárva a már korabeli források alapján egyértelműen Schedius, Csokonai, Verseghy nevéhez köthető szövegeket – az összes egyéb írás a két szerkesztőnek tulajdonítható. Ez pedig arra

⁹² Ennek bizonyítására lásd korábbi tanulmányomat: *Schedius Lajos szerepe az Uránia körül*. ItK, 1996, 127–144.

⁹³ Már maga Abafi Lajos is így olvasta: ABAFI Lajos, *Kármán Józsefről* = KÁRMÁN József *Művei*, kiad. ABAFI Lajos, II, Bp., 1880, LXII.

⁹⁴ Az ötlet Kerényi Ferencé, ezúton is köszönöm, hogy megosztotta velem.

⁹⁵ Kn.: *Eggy festett Vén-asszonyra Kleist után*, Uránia I, 283; I...i: *Lalage. Kleist szerént Németből*, Uránia I, 284–285.

⁹⁶ Ezt már Szinyei Ferenc is kimondta, némileg más érvelés alapján és alapvetően Kármánt középpontba állítva, ám voltaképp ma is helytállóan: „Annyi kétségtelenül bizonyos, hogy a fordítások nagy része Kármán munkája, s így az Uránia három kötetét nagyjából maga írta tele. Kétségtelen az is, hogy az eddig csak feltételelesen neki tulajdonított jelentős műveknek ő a szerzője, s így az »Uránia névtelenjei« kifejezés irodalomtörténeteinkből törleendő.” SZINYEI, *i. m.*, 32.

mutat, hogy valóban mennyire szűk volt a folyóirat bázisa: nemcsak az előfizetői kör, hanem a szerzőgárda is. A szerkesztők pedig úgy oldották meg a rájuk háruló komoly feladatot, a három szám megtöltését, hogy sokat fordítottak, s egyazon helyről általában több szöveget.

Márton Szilágyi

LES ŒUVRES DE CAJETAN TSCHINK PUBLIÉES DANS URÁNIA

Ce travail prouve que la revue de langue hongroise Uránia dont trois numéros parurent au cours des années 1794–95 publia deux nouvelles assez longues de Cajetan Tschink (1763–1809), écrivain intéressant mais oublié de la Vienne de la fin du XVIIIe siècle dont l'œuvre n'a guère été apprécié par l'histoire littéraire autrichienne. La réception hongroise de ses nouvelles – il s'agit pratiquement des publications de Uránia en somme – est d'autant plus intéressante que la comparaison minutieuse des textes originaux et les traductions nous permet de voir le retard de la littérature hongroise par rapport à la littérature allemande. Tschink parcourt le rationnel, l'irrationnel, le miracle et la mystique dans ses histoires piquantes où les possibilités qui semblent transcendantes trouvent des explications tout ordinaires. Les traducteurs hongrois inconnus, probablement József Kármán et Gáspár Pajor, les deux rédacteurs de la revue, traduisent avec succès les sujets appartenant à la mystique de la franc-maçonnerie, mais la création d'un vocabulaire embrassant les termes de la cabale et de l'occultisme dépassa leurs capacités. L'étude traite également les questions concernant la gravure prise au livre de Tschink publiée dans Uránia.